

Mann Lajos

VARIÁCIÓK EGY RILKE-VERSRE

Barátomnak, Varga Domokosnak

Kedves Dombi! Mikor a múlt év szeptemberében, találkozásainknak egy nyári holszezonját követően, Magdus felhívott, hogy bent fekszel a klinikán, és jó lenne, ha meglátogatnálak, ijedten kérdeztem tőle, mi történt. Hisz a nyár elején semmi jelét nem láttam még rajtad betegségnek. Étvágytalanná váltál, felelte, emésztési zavaraid támadtak, és a körzeti orvos megállapította, hogy májrákod van. – Biztos ez? – hebegtem. – Sajnos, az. – És mennyire előrehaladott? – Azt mondták, már megfordíthatatlan. A körzeti orvos nemrégiben temette az apját, akit három hónap alatt vitt el ugyan ez a kór.

Elszorult torokkal léptem be a klinika kapuján, és haladtam fölfelé a lépcsőn. Nem egy közeli hozzám tartozótól kellett már megválnom, de velük többnyire *megúsztam* a végső szembenézést. Apám, aki időskorban halt meg, és végéhez közeledvén kiköpte a kórházban a szájába erőszakolt orvosságot, nem volt már magánál, mikor utoljára láttam. Anyámat, aki három évvel élte őt túl, eszméletlenül találtam otthon egy este, s a kórházban töltött három nap alatt sem tért többé magához. Ugyancsak idős és szeretett nagybátyámtól sem *kellott* búcsúznom, mert amikor késő este azzal hagytam a kórházi ágyán, hogy másnap folytatjuk a félbehagyott témát, egyikünk sem sejtette, hogy aznap éjjel meghal. Halálba induló anyai nagyapámnak ugyan még elért egy túlvilági pillantása, annak erejét azonban tompította a sárgasága miatt közénk helyezett üvegfal, no meg az idő. Csak tizenhét éves korában meghalt húgom több hétig tartó gyötrődésének emléke kísért elevenen még ma is. Az a kesernyés kis gúny a hangjában, s a kínlódó mosoly, mellyel tompa hangon feltett suta kérdésekre válaszolt: „Szarul, de büszkén.” Barátaim közt is jócskán aratott a halál, s közülük bizony hárman is „tragikus hirtelenséggel” távoztak, anélkül, hogy tőlem búcsút vettek volna.

Nem túl hízelgő adat rám nézve.

És most nekem, elgyávultnak, egyik legrégebb és legközelebbi barátomtól kell búcsúznom, akinek, még fel sem mértem, mit köszönhetek. Belenézni abba a szem-párba, melyben már ott a benne készülő, és félelem nélkül állnom a tekintetét.

Nem figyeltem meg, hogy hány ágy van a kórteremben, de téged egyedül találalak benne, az egyik ablak melletti ágyon. Ugyanolyan enyhén megemelt tartásban feküdtél, amilyenben az utóbbi években dolgozni szoktál. Most is valamilyen kéziratot javítottál finom hegyű ceruzáddal. Mikor megláttál, félretetted, és üdvözlés, helykínálás után rögtön rátértél a tárgyra: – Gondolom, a betegségemről már elmondta Magdus a lényegét. Emberi számítás szerint néhány hónapom van hátra: a *végjáték*. – Ezt a szót egy kicsit megnyomtad, de nem érzelmesen, csak úgy, idézőleg. Hangod tárgyilagosan, nyugodtan csengett. Bozontos szemöldököd alól kissé komor, de inkább elgondolkodó tekintet kapcsolódott az enyémbe.

– Én a pályát megfuttattam, a próbát is megálltam valahogy, nincs, amiért féljek a haláltól. Úgy érzem, már nem is félek. Hogy végig így lesz-e, nem tudom. Más a ha-

lál, és más eljutni addig. De nem szándékozom tétlenül várni. Tudok dolgozni, fájdalmaim egyelőre nincsenek. Később lehet, hogy lesznek, de csillapítóval talán sikerül elnyomni annyira, hogy ne legyek egészen munkaképtelen. Ezt a kis cikksorozatot feltétlenül rendbe szeretném még rakni – mutattál az érkezésemkor félretett kéziratra, a JÁTSZÓTÉR című tréfás vers- és mondóka gyűjtemény egyik anyagára.

– Fölösleges kínzásoknak nem fogom magamat alávetni, ezt Magdussal otthon megbeszéltük. Három-négy nap múlva hazamegyek, addigra minden vizsgálat eredménye meglesz. Nem várok csodát. Talán a karácsonyt megérem még, lehet, hogy a jövő évet is. Az alatt szép lassan leadok úgy tizenöt kilót. A jövő hónapban lesz a hetvenkilencedik születésnapom. Akkor még nem fog túlságosan meglátszani rajtam. Összegyűlik az egész család. Te mint tiszteletbeli családtag bizonyára ott leszel. Azonkívül is meglátogathatsz néha, de ne túlságosan gyakran... És csak röviden! – tetted hozzá azzal a ravaszdí nyomatékkel, amellyel esténként „kiutáltál” olykor, amikor túlságosan le találtam tenni a kisszéket. „Te, Anyja!” – fordultál ilyenkor Magdushoz, akivel élénk társalgásba merültünk. – „Hol is van az az orvosságom, amit közvetlenül elalvás előtt szoktam bevenni?” Elvigyorodtam. Te pedig, látván, hogy veszem a lapot, már nyúltál is a félretett kézirat után... Minden szomorúságom ellenére megkönnyebbült szívvel, mármár diadalérzéssel jöttem el a klinikáról. S ez az érzés azóta sem tágit tőlem. Pedig minden jóslat beteljesedett, kivéve a három hónapot, mert abból nyolc lett. De jött a gyöngesség, és jött a fájdalom s a fájdalom eltompulása. Ám nem a léleké, a szellemé! O, micsoda végjátéknak lehettem tanúja! Nem túl gyakori tanúja – szót fogadtam. Csak annyiszor mentem el, amennyi az egyre szembeszökőbb átlényegülés riadalom nélküli tudomásulvételéhez kellett. És a teljesítményéhez. Mert az nőttön-nőtt. S a belső csodához ezúttal külső csoda járult: a társadalom megmozdult, és nem hagyta, hogy rajtad is beteljesüljön a nemzet kiválóinak oly gyakori sorsa: a síron túlra halasztott elismerés. Márciusban megkaptad a Kossuth-díjat, s így abban a tudatban élhetted végnapjaidat, hogy feleségedet az amúgy is súlyos próbán túl nem terheli az anyagi gond is. A kiadód az életműsorozat még hiányzó kötetei közül mind a hatot megjelentette ebben az évben. És te át is javígtattad mindet, sűrűn belenyúlva a korábban már megjelent szövegekbe. Nem volt kivétel a KUTYAFÜLŰEK sem, amelyet ezúttal két tündéri leány unokád szebbnél szebb gyermekrajzai díszítenek.

Mit tegyek még hozzá? Hogy eközben újságírók, filmesek jártak a lakásotokban, s te végtelen odaadással vállaltad a megnövekedett fáradságokat, mert jól tudtad, hogy többről van szó, mint a magad haláláról? Igen, te, aki fél lábbal már a sírban voltál, feladatodnak érezted, hogy minden lehetséges módon megmutasd magad. Ha valaki csak annyit tesz, hogy bemegy egy könyvesboltba, s rápillant a FIÚKÉVALA most megjelent kötetének hátlapfotójára, rögtön megérti, miről beszélek. De ennek láttán se higgye azt senki, hogy otthonodat ezekben a hónapokban valamiféle síri hangulat töltötte be. Bár önkéntes ápolóidon túl minden barátod csak egyszer-kétszer látogatott meg, hogy kímélje nyugalmadat, szinte egy napod sem telt el látogató nélkül. És te mindenkire tudtál figyelni, belehelyezni magad az életébe. Énvelem is előszedetted a félkész drámafördításon, s bámulatos, milyen finom észrevételeket őriznek az átjavított oldalak.

„Nono! Egy kicsit sok is már a jóból!” – vélem hallani a hangodat. „Nem én vagyok az egyetlen, aki hasonló helyzetben helytállt.” – Igazad van. Csak ebben a végzetes május hónapban is mekkora veszteség ért minket helytállókból! Előtted egy héttel ment el

Lakatos István, a kiváló költő, prózaíró, műfordító, a szenvedés hitvallója, sorstársad a börtönökben és aggályos igényességben, s két héttel utánad az oly nagy költővé nőtt s oly sokak által szeretett Orbán Ottó, akinek évek óta folyó emberi-költői küzdelmét az elmúlással egy ország figyelte lélegzet-visszafojtva. Az ő példájuk is bizonytalansággal belevilágít majd az alábbiakba, anélkül, hogy itt, most bővebben kitérnék rájuk. Mert hát voltaképpen nem csak s nem is elsősorban nekrológnak szánom ezt az írást...

Nyolc éve már annak, hogy a *Holmi* hasábjain (1994/6.) Kurdi Imre KILENC VERSSORRÓL címmel tanulmányt tett közzé egy híres, háromsoros Rilke-versről és annak kétféle magyar műfordításáról. A két műfordító: Csorba Győző és Nemes Nagy Ágnes. A kritikus nagy hozzáértéssel és mélyrehatóan elemezte mind az eredeti verset, mind a két műfordítói teljesítményt, s bár végül Nemes Nagy Ágnesét ítélte sikerültebbnek, az ő munkáját sem találta igazából megoldottnak. Mindjárt cikkének elején hivatkozik is a költőnő FORDÍTANI című esszéjére, és idézi belőle az alábbi sorokat: „*A műfordító feladata mégiscsak az, hogy költszetet hozzon létre. Persze, se jobbat, se rosszabbat, se mást, mint az eredeti. Képtelenség ez, amit mindennap gyakorlunk. Hát még ha hozzászámítjuk azt a lehetetlen, csakis magyar követelményt, amit az úgynevezett formahűség jelent!*”

Egyet lehet érteni az idézetben foglaltakkal, az utolsó mondat azonban megakasztott. Mért hivatkozik Nemes Nagy Ágnes a formahűséghez nem ragaszkodó külföldi gyakorlatra? Ő ne tudná, hogy a magyar nyelvnek micsoda páratlan adottságai vannak e tekintetben? S hogy a nagyobb adottságok természetesen szabnak magasabb követelményeket? Ahogy a cikk pontról pontra haladt a fejtegetésben, úgy nőtt, növekedett bennem is a harci kedv. Kivált az ő fordítása láttán, amelynek második sora erőszakot tesz a ritmuson, hozzá a sorvégi hímrímből egy szótag hozzáadásával nőrimet csinál, ötödfeléssé nyújtva az eredeti ötös jambusát. Mikor aztán rátalálni véltem Rilke szövegének arra az elemére, amely fölött mindkét fordító, sőt a kritikus is átsiklott, azonnal elkészítettem a magam variációit mindkét magyar változatra. Úgy gondoltam, hozzászólásképpen mindjárt be is küldöm őket. Azonban visszatortpantam. Mért kezdjem én, akinek egy sora sem jelent még meg akkor a folyóiratban, bemutatkozásomat mindjárt egy ilyen okoskodó cikkel? Különben is, mit tudok Rilkéről, hogy szakértőjéül szegődjem, még hozzá olyan kiváló fordítóival szemben, mint Csorba Győző és Nemes Nagy Ágnes? Három sort sem lehet behatóan értelmezni úgy, hogy az ember ne tudja, miféle életműnek része, s azon belül honnan jön és hova tart. Márpedig én akkor még csupán a különféle antológiákban, itt-ott folyóiratokban közölt Rilke-verseket ismertem, eredetiben pedig csak a Szerb Antal, illetve a Kardos László szerkesztette kétnyelvű kötetben közölt három verset. Beleraktam hát a telefirkált papírlapokat a cikk mellé a *Holmiba*, azzal, hogy később visszatérek rájuk.

Erre ez év tavaszán került sor. Előzőleg annyi változás történt, hogy megvettem Rilke verseinek egyik újabb német kiadását (Insel, 1995), elolvastam magyarul megjelent leveleit s néhány róla szóló kisebb tanulmányt. Most azonban sürgősen beszereztem minden magyarul elérhető művét, valamint Szabó Ede kitűnő könyvét, a RILKE VILÁGÁ-t. Ezek ismeretében kezdtem újra dolgozni a háromsoroson, és készítettem hozzá újabb variációkat. Hogy mért épp most, az azonnal világossá vált számomra, de hogy közlésüket is egybe kellene kapcsolnom a korábbi kísérleteket újjáélesztő élménnyel, az csak később. Ettől bizony nehezebbé vált a feladat, de talán nem hiábavaló a ráfordított munka. Ha így, ha úgy, fogadd szeretettel!

A vizsgálódás alapjául szolgáló Rilke-vers így szól:

*„O Herr, gib jedem seinen eignen Tod.
Das Sterben, das aus jenem Leben geht,
darin er Liebe hatte, Sinn und Not.”*

A két említett műfordítás pedig így:

*„Saját halálát, add, ó, én Uram,
mindenkinek, mely kín, gond, szerelem
közt önsorsából nő ki lassudan.”*

(Csorba Győző)

*„Saját halálát add meg, Istenem,
mindenkinek, azt, mi létében érik,
amelyben vágy volt, inség s értelem.”*

(Nemes Nagy Ágnes)

A művel és annak kétféle tolmácsolásával kapcsolatos gondolatait a következő négy sarkalatos kérdés köré csoportosítva fejti ki Kurdi Imre: *ritmus, rím, mondat szerkesztés és logikai szerkezet*. A ritmussal kapcsolatban megállapítja, hogy az eredetiben „a jambusok nyugodt folyama alapozza meg a szöveg »tartását«, kérő, ám egyszersmind szenvedetlenül távolságtartó beszédmódját”. A rím tekintetében azt emeli ki, hogy míg a középső sor rímtelen, az elsőt és a harmadikat tiszta hímrím kapcsolja össze. „Mindkét rím szó egy szótagú, súlyos szemantikájú főnév (Tod – Not) [...] Az ilyen rím értelmi összefüggésnél többet hordoz: szükségszerű értelmi összefüggést.” A mondat szerkesztést illetően leszögezi, hogy „A vers két mondatból áll [...] az első az első, a második pedig a második és harmadik sort tölti ki. [...] A második mondat hiányos szerkezetű. Főmondata egyetlen főnév (Sterben), melyhez nem járul ige. E fura főmondathoz két vonatkozó névmási mellékmondat kapcsolódik, egy első és egy második fokú. A két mellékmondat arányosan oszlik meg a második és harmadik sor között...” A logikai szerkezettel kapcsolatos észrevételei közül előljáróban a gondolatmenet elejét idézném: „A vers egyes szám második személyű megszólítással indul. Az első mondatban kérés intéztetik a megszólított második személyhez (Herr) – intéztetik, mert a megszólító első személy elrejtőzik a megszólítás mögött; jelen van ugyan, de nem látható. A verset nyitó megszólítás biblikus remniscenciákat ébreszt (ZSOLTÁROK), melyeket az archaikusan írt gieb ige még jobban felerősít. A megszólító tehát mégsem rejtőzik el: az első személy nem más, mint a ZSOLTÁROK vagy a MIATYÁNK egyetlenes lírai szubjektuma...”

A fenti vizsgálódási pontokkal és alájuk sorolt megállapításokkal – mely utóbbiakat csak részben idéztem – Kurdi nagyjából körvonalazza elvárásait a vers fordításaiával szemben. Ezekkel és elemzése egészével, bizonyos hangsúlyeltolódásoktól eltekintve, egyetértek. S azzal is egyet kell értenem, amivel ezeket az elvárásokat a munkák részletekbe menő elemzése előtt korlátozza: „Amit eddig elmondtunk, talán máris kétséget ébresztett az olvasóban, vajon tényleg magyarra fordítható-e ez a vers úgy, hogy a fordítás ne legyen se rosszabb, se más, mint az eredeti. Persze: ha nem, akkor elsősorban objektív, azaz nyelvi okokból nem. Az agglutináló magyar nyelvben a fordító tehetségétől és mesterségbeli tudásától függetlenül, vagyis objektíve lehetetlen a Rilke-vers valamennyi struktúráját egyetlen fordí-

tásba átmenteni. *De hát tudjuk: a fordítás mindig kutatás – a legjobb (nemegyszer sajnos a még épp elviselhető) kompromisszum után.*”

Mielőtt bemutatnám a magam kutatásainak eredményét, azokat a műhelyvariációkat, amelyekkel, a lehetőségeket sorra véve, egyben körül is járom a témát, néhány alapvető összefüggés kapcsán utalnom kell a két műfordító munkájára, anélkül, hogy túlságosan részletekbe bocsátkoznék.

Ha ránézünk a két fordításra, mindjárt az első sorban feltűnik egy közös kifejezés, a „**saját halál**”. Nagyon fontos fogalom lehet ez, ha két ennyire eltérő tolmácsolásban változatlan formában találkozunk vele. S valóban, a *logikai szerkezetnek* azt az alapelemét ismerte fel itt a két fordító, amelyre az egész vers épül. Nézzük, mit mond erről a fogalomról önéletrajzi fogantatású regényében, a MALTE LAURIDS BRIGGE FELJEGYZÉSEIBEN Rilke: *„Ez a kitűnő Hótel nagyon öreg, hiszen néhány ágyában Klodvig király idejében is meghaltak már. Most ötszázötvenkilenc halálos ágygal rendelkeznek. Persze nagyüzemszerűen folyik a munka. Ilyen roppant termelés mellett a halál bizony nem olyan jól kidolgozott, de hát nem is erről van szó. A mennyiség a fontos. Ki adna ma valamit egy jól kidolgozott halálért? Senki. A gazdagok már igazán megengedhetnének maguknak egy alaposan megrendezett elmúlást, de bizony már ők is közömböseks és hanyagok; az emberek egyre kevésbé akarják, hogy saját haláluk legyen. Nemsokára ez is olyan ritkaság lesz, mint hogy valakinek saját élete legyen.”* (Görgey Gábor fordítása.)

„Rilke – folytatja Szabó Ede, aki a fenti sorokat idézi – ezt még a két nagy világháború előtt írta, s nem tudhatta, milyen méreteket fog ölteni az egyéni élet elszemélytelenedése, és milyen iszonyattá válhat a »nagyüzemi«, a tömeghalál. [...] A kiérlelt saját halál, a kettő egysége, nem valami »morbid« gondolat, ellenkezőleg: a teljes emberi személyiség tisztelete, féltése rejlik benne, s akár az életszeretet negatív öntőformájának is nevezhetnénk.”

„Az első sor tartalmi súlypontja – idézem ezúttal ismét Kurdit – a sor végén álló Tod főnéven nyugszik (egy szótagú főnév rímhelyzetben). Vele zárul az első mondat, és szinonimájával [kiemelés tőlem: M. L.] (Sterben) kezdődik a második. Mivel a Sterben egymagában alkotja a második főmondatot, a második mondat funkciója nem lehet más, mint az elsőben foglalt kérés értelmezése.” Nézzük hát akkor, hogy miképpen teljesül az itt megfogalmazott igény!

Hogyha rápillantunk a második sor elejére, a mondott szó magyar megfelelőjének nyomát sem látjuk, ott van viszont mindkét fordítónál az elsőből ide áttolakodott „mindenkinek”, melynél, ha már itt tartunk, a „kinek-kinek” jóval szerencsésebb lenne. (Az ötös jambus terjedelemben persze nem fér bele egy olyan megoldás, mint mondjuk a: „Saját halált adj, óh, Uram, kinek-kinek.” Hát még ha az igét tárgyiasítani kívánjuk!) Szerencsétlen ez az áthajlás, mégpedig nemcsak formai okokból, amit Kurdi is kiemel, hanem főképpen tartalmiból: elveszi a Sterbentől a levegőt. Ez a szó pedig nem egyszerűen szinonimája a Todnak, mint azt fentebb olvashattuk – tehát nem utalhatunk rá egy rövid kis „azt”-tal, ahogy Nemes Nagy Ágnes legalább megteszi –, hanem önálló jelentése van: a **meghalás**.

Elképzelhető, milyen örömmel bukkantam rá Szabó Ede 1979-ben megjelent, de általam csak most megismert könyvében a magam észrevételének alátámasztására. Arra a bővített mondatnyi, zárójelbe tett megjegyzésre gondolok, amely mindjárt a „*saját halál*”-ról szóló, fentebb idézett rész után következik: *„Bölcséletileg persze pontosabb lett volna, ha a Tod helyett Sterbent, vagyis a halál helyett meghalást emleget Rilke, tehát azt a folyamatot, amely a vég bekövetkezése előtt még valóban lehet egyéni, személyes, saját...”*

Igen, erről van szó! Igaza van a könyv írójának, még ha nem egészen érthető is,

hogy miért Rilkének címezi ezt az észrevételt, aki világosan elkülöníti egymástól a két fogalmat. Ő nem egyszerűen halálról, hanem *saját halálról* beszél, a halálhoz való eljutás, a *meghalás* áhított formájáról. Arról a szubjektív folyamatról, melyben a belőle távozó *megéli* a teljes életet, azt is, ami még előtte s azt is, ami már mögötte van. Ez az, amit lehetetlen elválasztani az élettől magától, melyből megszületésünktől kezdve szüntelenül távozzunk. Míg azonban el nem érteztünk „*az emberélet útjának felé*”-hez, értelmünk csak ritkán nyílik rá élesen a saját halál *tartalmára*. Ez a vers csupán sugallja, de az a másik kettő, amely Az ÁHÍTAT KÖNYVÉ-nek harmadik, 1903-ban (a költő huszonnyolc éves korában) megjelent kötetében közvetlenül előtte és utána található, jóval egyértelműbben megadja a választ:

„*Ott a halál. Nem az, amely surolta
gyermekkorunk titkos üdvözlétül –
a kis halál, így látják ott belül;
saját halálunk zölden, méze-fosztva
gyümölcsként függ bennünk, éretlenül.*”
(Nemes Nagy Ágnes)

„*Mert nem vagyunk mi, csak héj és levél.
De a gyümölcs, a lényeg és a cél:
a nagy halál, amely bennünk terem.*”
(Csorba Győző)

Az élet gyümölcseről van tehát szó, amely gyermekkorunkban, amikor a halál még távoli, és legfőljebb múlt betegségként mutatja magát, csak éretlen „*kis halál*”, szemben a „*nagy halál*”-lal, amely már érett, teljes értékű halál. Ezt a gyümölcsöt bennünk az élet s kiváltképpen annak végső aktív szakasza, a *meghalás* érleli be. Hogy is mondja az ŐSZI NAP?

„*Érleld be még fanyar gyümölcsleid,
két délies napot még adj fölébük,
nehéz borrá hadd forrjon sűrű mézüik,
beteljesítve őszöd ízeit.*”
(Rab Zsuzsa)

A második sornak, illetve első mellékmondatnak tehát a *meghalás* és az *élet* az elhagyhatatlan eleme. Ebből pedig természetesen következik, hogy ez a két szó a magam egyik változatából sem hiányozhat.

A harmadik sor s egyben második mellékmondat a *Leben* szó jelentését fejt ki, szögezi le Kurdi. E gondolat folytatását érdemes tőle szó szerint idézni: „*Saját (eigen) halál ugyanis abból (aus jenem) az életből ered, mely rendelkezik a Liebe, Sinn és Not attribútumokkal. Így vezeti át Rilke a saját halálért mondott imát a saját életért való könyörgésbe. A saját halállal együtt tehát saját életet is kér mindenkinek (jedem), mert saját halála csak annak lehet, akinek saját élete volt.*”

De mi is a fenti három szó pontos jelentése? Az első kettőé viszonylag egyszerű: a *Liebe* szóét a szótár szeretet, szerelem sorrendben adja meg, a *Sinn* szó jelentései így következnek: érzék; ész, gondolkodás, értelem; lelkület, érzület. A többi jelentés itt egyiknél sem jöhet számításba, sőt a felsoroltak is leszűkíthetők háromra: *szerelem*, il-

letve *ész, értelem*. A *Not* jelentése már szerzeágazóbb és jóval talányosabb is a versben. A szótár a következőket sorolja fel: 1. a) (ált.) *szükség* b) *ínség* c) *baj, szorultság* 2. a) (ált.) *baj* b) *fáradtság, nehézség, vesződség* 3. *szükségesség, kényszerűség*.

A vers logikai szerkezetétől a fenti jelentések egyike sem idegen. Látni való tehát, hogy nemcsak a műfordítás, de már a nyers, prózai szövegű értelmezés is többféle megoldáshoz vezethet. A magam fordítási alapul szolgáló tartalmi verziója, amely híven követi az eredeti mondat szerkezetet, a következő:

„Óh, Uram, add meg kinek-kinek a maga saját halálát.
Azt a meghalást, mely olyan életből ered,
amelyben szerelemben volt része, értelemben és szükségben.”

Ez utóbbi mondat fordítása figyelembe veszi Kurdi Imrének a „kizárt” pozícióra vonatkozó észrevételét is, vagyis azt a mondat szerkezeti jellegzetességet, hogy az ige beékelődik a felsorolt főnevek közé, és ezáltal olyan kapcsolatot teremt közöttük, mint ha az ige után következő két főnév az ige előttinek együttes értelmezője volna. Tehát szerelem = értelem és szükség („értelmes szükség”). Ennek az összefüggésnek visszaadása nem tartozik ugyan a sarkalatos követelmények közé, de az alábbiakban azért kísérletet teszek erre is.

Először a két műfordító által alkalmazott rímshavakra próbálok meg a magam elképzelése szerinti választ adni. Ezek közül a pontosabb megfelelés és a mély magánhangzók okán az „*Uram*” szó áll hozzám közelebb, ellentétben Kurdival, aki túlságosan bensőségesnek tartja. (Arról nem beszél, hogy Nemes Nagy Ágnes „*Istenem*”-je mért nem az.) Ezzel kezdem hát, még ha tudom is, hogy nincs módom rá főnévi raggal válaszolni, és a „szerelem” szót ennél a változatnál én is csak a gyengébb jelentésű „vágy” szinonimával helyettesíthetem:

*Saját halált adj nekünk, óh, Uram,
oly meghalást, mit életünk terem,
s a vágy, az ész, a szükség benne van.*

Itt, miként az alábbiak többségében, a már említetteken kívül a tárgyias ige mellőzése a kompromisszum tárgya. A jelen idejű igét a képi logika kívánja meg.

Nemes Nagy Ágnestől az alábbi variációnál nemcsak a rímshót vettem át, hanem a rímet is:

*Saját halált adj nekünk, Istenem,
oly meghalást, mely éltünkől fakad,
hol szerelem volt, szükség s értelem.*

Ez a változat, mint látjuk, visszahelyezi a versbe a „szerelem” főnevet, s bár a következő kettő fordított sorrendjén nem segít, a fentebb már említett „kizárt” pozíciót is megvalósítja.

A most következő variációnál saját rímshavammal próbálkoztam. Ez a kísérlet már csak azért is kézenfekvő, mivel az eredeti vers első sora utolsó szavának magyar megfelelője a tárgya:

*Óh, adj, Uram, nekünk saját halált!
Oly meghalást, mely éltünkön terem,
hol vágy, ész és gond, mind helyet talált.*

Itt a *Not* képviselőjében tehát újabb szó szerepel: a *gond*. Az a szó, amelyre bennem és sokunkban elsősorban József Attila-versekhez kapcsolódó asszociációk támadnak. Ez az, ami a „*hideg kályhán / Csörömpöl, guggol*” (HOVÁ FORDULJON AZ EMBER); ami „*polgári áron enyhült*” jelzót kap (A SZIGETEN); aminek hiányát az ELMARADT ÖLELÉS MIATT című versben kifogásolja a költő, s amit „*emberhez méltó*” jelzővel ellátva, büszkén vall magáénak a THOMAS MANN ÜDVÖZLÉSÉ-ben. És ez a szó mindjárt bizarr vállalkozásra is biztat, hiszen egyetlen szótagú, éppúgy, mint a *Not*, ráadásul „o” hangú:

*Uram, saját halálunk meg ne vond,
az életünkön temett meghalást,
hol ott a vágy, az értelem, a gond.*

Látható, hogy ebben a rilkei fohász negatív változatban jelentkezik, s ezáltal reménykedő helyett szorongóvá válik. De ha már itt tartunk, próbálkozzunk meg egy másik egytagú és mély magánhangzójú szóval is. Ez a szó a nagybetűvel írt *Úr – Herr*, mondja a német, mindenféle birtokjel nélkül, „szenttelenül”. Így szólnak Istenhez a lutheri BIBLIA-ban, s így szólítja meg őt Rilke egyéb verseiben is. („*Herr: es ist Zeit. Der Sommer war sehr gross.*” – „*Elég, Uram. Olyan nagy volt nyarad.*” [Rab Zsuzsa.]) Ez a birtokjel-nélküliség számunkra persze idegen. Csak a kissé kimódolt „égi” jelzővel tudunk enyhíteni rajta:

*Saját halált adj nekünk, égi Úr,
oly meghalást, mely éltünkön terem,
és vágyat, észet, kint hajt, ha magva hull.*

Nem javaslom antológiákba... De ha már lúd, hadd legyen kövér: próbálkozzunk meg az első sornak még egy sorvégre helyezhető elemével, mégpedig azzal, amely a két fordítónak annyi gondot okozott:

*Saját halálát add kinek-kinek,
Uram, az éltén temett meghalást,
s azt szerelem, ész, gond érlelje meg.*

Mint láthatjuk, mi is rajtavesztettünk. De hát annyira fontos ez? Nem helyettesíteték már a fentebbi kísérletekben is elfogadhatóan az *-unk* vagy az *-ünk* végződésekkal ellátott szavak ezt az ikerszót, illetve sutább rokonát? Térjünk inkább vissza az egy rím-mel már kipróbált korábbi rímshóhoz:

*Óh adj, Uram, nekünk saját halált!
Oly meghalást, mit élt élet terem,
a vágygal, ésszel, küzdéssel bejárt.*

Elismerem, itt az „*élt élet*” egy kicsit több, mint ami kell, a „*vágy*” viszont továbbra is kevesebb a „*szerelem*”-nél. A *Not* helyén ellenben új szó jelent meg, a madáchi *küzdés*. De most már térjünk vissza az *Uram* és az *Istenem* rímshókra, s próbálkozzunk meg végre a tárgyias igei megoldással:

*Saját halálunk add meg, óh, Uram,
az életünk érlelte meghalást,
hol vágnak, észnek, kinnak magva van.*

Az „életünk érlelte” nem rossz. Van azonban a harmadik sornak egy olyan szava, amely feltétlenül megérdemel egy kis kitekintést, mégpedig a „kín”. Ez a szó ugyan már előfordult fentebb, az „Úr” végződésű változatban, de ott, a méltatlan környezetben, kedvem volt vele elidőzni. Pedig mit is olvashatunk az érett Rilkénél, a tizedik DUINÓI ELÉGIÁ kezdő szakaszában?

„Mi: kín-tékozlók.

*Ó, hogy lessük előre bánataink múlását,
véget érnek-e már. De hisz ők a mi tartós
tél-álló lombunk, a komor jelkép-zöld, titkos
évünk egy szaka ők – és nemcsak az évszak –,
ők a tanyánk, település, tábor, föld s lakóhely.”*

(Szabó Ede)

De lássuk az „Istenem” rímshóra készült, másik tárgyas igéjű változatot is, amelynél ezúttal megváltoztattam a rímet.

*Saját halálunk add meg, Istenem,
az életünkön termett meghalást,
hol szerelem van, ész és küzdelem.*

Ez talán a legjobb megoldás, de hadd végezzem próbálkozásaimat egy, a magam rímshavára készült, nem tárgyas igéjű s kissé talán túl is magyarázott, számomra azonban mégis kedves, harmadik változattal:

*Óh, adj, Uram, nekünk saját halált!
Oly meghalást, amellyel életünk
szerelem, észt és kint gyümölcsre vált.*

Maradjunk egyelőre ennyiben...

Kedves Dombi! Előtted nem kell mentegetődnöm, mért kötöttem egybe átváltozásod élményét rímjátékaim közzétételével. Ha valaki, hát te tudtad, mily nagy öröm s leküzdhetetlen késztetés az efféle játék. Akár rímes, akár rímtelen. Hadd mondjam még el rólad, hogy az utolsó lap, ami kezded alól kikerült, reszketeg betűkkel és összevissza javítgatva, de értelmesen, a KALEVALA egyik részlete volt; az, amelyik arról számol be, mi minden megpróbáltatáson kell a fiatal nőnek általmennie, amikor új asszonyként bekerül a férje családjába. KALEVALÁ-nk már több is van, s barátaidon kívül, sajnos, csak téged töltött el a szilárd meggyőződés, hogy szükség lenne a magadéra is, amelyben nem a rímelésen, hanem a sorokat és szavakat egybekötő gondolatrítmuson a hangsúly. Ha sikerült egy kis szabad időt lopnod a munkádtól, pihenésként ezzel játszadoztál. Hét gyereked mellett azonban ritkán engedhetted meg magadnak, hogy olyasmivel töltsd az idődet, amire nincs megrendelés. Mindössze két éneket sikerült folyóiratban s most könyvbe kötve is megjelentetned. A többihez felhalmozott tudást elvitted magaddal, ki tudja, hová... Sokféle hit éltet bennünket, és sokféle remény. Hallgasd meg, hogy mit mond Rilke egyik levelében: „A halál tőlünk elfordult, általunk meg nem világított oldala” az életnek, „s meg kell kísérelnünk elérni létiünknek azt a legmagasabb rendű tudatát, amely mindkét elhatárolatlan birodalomban otthonos. [...] Az élet igazi alakja átnyúl lik mindkét területen, a vérkeringés legnagyobb köre mindkettőn átlüktet. [...] Mi, itteniek és

*maiak egy pillanatra sem nyugszunk meg az Idő világában, nem is kötődünk hozzá; folyton-folyvást túllépjük, vissza a régebbiekhez, eredetünkhöz s előre azokhoz, akik látszólag utánunk jönnek. Abban a legnagyobb, »nyílt« világban minden van, nem mondhatjuk, hogy »egyidejűleg«, mert hisz épp az idő kiesése, megszűnése a feltétele annak, hogy mindenek vannak. A mulandóság mindeniütt mélységes létbe ömlik.»**

Hogy ne jutna erről eszembe az egyik szép cseremiszt dal, amelyet tőled tanultam, és most is a te szépen hajlodozó bariton hangodon hallok:

*„Folyik a-a ví-íz, á-áll a pa-art,
folyik a-a ví-íz, áll a part.
Elmegyü-ünk innét, marad még má-ás,
elmegyü-ünk innét, majd jön más.”***

Bíró Yvette

TALÁN A VÍZÖZÖN...

*„Talán a vízözön pusztít el mindent,
Talán a hiánya...”*

Közismert, hogy az ázsiai film előretörése és látványos sikere az elmúlt évtized legfontosabb filmművészeti eseménye. A nagy hagyományú japán remekművek után jöttek a többiek, Kínából, Hongkongból, Tajvanról, Koreából, majd Iránból, öntörvényű szerzői filmek, amelyek a századvég és kultúráváltás új érzékenységét fejezték ki lefegyverző eredetiséggel. A tajvani Tsai Ming-liang is az önmagukat már többszörösen igazolt alkotók közé tartozik. Őt kiemelkedő filmet készített az elmúlt tíz év alatt, jelentős díjakat kiérdemelve, amelyek szerves belső összefüggést mutatnak, mintegy variálják, építik egymást. A rendező meghatározó élménye és kézjegye azonnal felismerhető rajtuk. Őt is, mint másik híres nemzedéktársát, a hongkongi Wong Kar-wait, megjelölte az emigránslét tapasztalata. Tsai Ming-liang a malajziai Kuchingból költözött, már húszévesen, Tajpejbe, hogy ott, a modern nagyváros rengetegében figyeljen fel egy gyorsan feltörő, ellentmondásosan modern társadalom fiatal generációjának vonzódására a nyugati világ csábító értékeihez. Az évszázados keleti tradíció és a harsányan új civilizáció ütközését – vagy mesalliance-át? – ritkán láthattuk ilyen felkavaró pontosságban. Láttelele minden ítékezés és bombasztikus kinyilatkoztatás nélkül a maga döbbenetes, merész szenzualitásával szólított meg. „*A tradíció számomra – mondta – a hétköznapi élet részleteiben jelentkezik.*”

* Részletek lengyel fordítójához, Witold von Hulewicchez 1925-ben írt leveléből.

** Dallama megtalálható Kodály Zoltánnál, a *Bicinia Hungarica* IV. kötetében. Szövegét fordította: Raics István.